

Угрин В.В.

ДИСБАЛАНСИ ПОДАТКОВОГО БОРГУ ТА СТРУКТУРИЗАЦІЯ ЇХ ПРОЯВІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються поведінка та інтереси платників податків і держави в особі уповноважених нею контролюючих органів у сфері оподаткування. Відображено, що такі інтереси доволі часто не збігаються, а їхній дисбаланс є передумовою для виникнення та зростання обсягів податкового боргу. Побудовано причинно-наслідковий зв'язок, існування дисбалансу інтересів держави та платників податків. Окрім того, в структурі податкового боргу наявні внутрішні дисбаланси. Звідси увагу зосереджено на розгляді дисбалансів податкового боргу. Запропоновано власний підхід до структуризації таких дисбалансів.

Ключові слова: податок, податковий борг, дисбаланс інтересів, дисбаланси податкового боргу.

ВСТУП

Постановка проблеми. Протиріччя, що виникають при побудові сучасної податкової системи в Україні, призводять до того, що податки практично не виконують покладені на них функції. Зокрема, існування протилежних, взаємовиключних сторін і тенденцій, предметів і явищ, які в той же час знаходяться у внутрішній єдності і взаємопроникненні, перешкоджають ефективному функціонуванню фіскально-податкового механізму держави. В результаті цього бажання платників податків та держави є протилежними і полягають у намаганні будь-якими способами змінити суму, що підлягає сплаті до бюджету. В таких умовах виникає фінансовий дисбаланс інтересів власників та держави з приводу справляння податків. Такий дисбаланс інтересів доволі часто породжує виникнення податкового боргу. Окрім того, податковому боргу притаманні внутрішні дисбаланси, що унеможливають скорочення його суми в короткостроковому періоді.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблемам, що стосуються дисбалансу інтересів держави та платників податків приділялась значна увага як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Зокрема, окремі аспекти досліджуваної проблеми зустрічались у роботах С. Д. Вобана, Т. Гоббса, О. Мірабо, Ш. Монтеск'є, А. Сміта та ін. Питання, що пояснюють поведінку платників податків, розглядалися представниками раннього маржиналізму, серед яких: Г. Госен, Й. Тюнен, Ж. Дюпюї, А. Курно. Вони пов'язують поведінку людей та виникнення економічних явищ із використанням граничних величин. Вітчизняними науковцями також здійснено ряд досліджень щодо пошуку причин виникнення таких дисбалансів та шляхів їх подолання, зокрема це роботи А. Головача, О. Онішка, О. Олейнікової, О. Сидорович, І. Таранова, О. Тимченко та ін. Однак у зазначених науковців відсутні дослідження, що стосуються існування саме внутрішніх дисбалансів у структурі податкового боргу. Ми вважаємо, що їхнє розуміння дасть можливість

відобразити реальний зміст проблем, що виникають під час погашення податкового боргу в Україні. Окрім того, комплексний підхід до зазначених проблем дозволить окреслити шляхи подолання таких дисбалансів і виокремити напрямки мінімізації податкового боргу.

Постановка завдання. В роботі ставилося завдання – дослідити внутрішні дисбаланси податкового боргу та структуризацію їх проявів в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблема, пов'язана із збалансуванням інтересів платників податків та держави, не нова, проте реальних шляхів щодо її вирішення не запропоновано й досі. Так, класик економічної думки А. Сміт відзначав, що людина економічна є егоїстичною. “Не через доброзичливість м'ясника, пивовара або булочника очікуємо одержати свій обід, а через дотримання ними їх власних інтересів. Ми звертаємось не до їхньої гуманності, а до їхнього егоїзму [1, с. 16]”. Також А. Сміт додає: “... народ ніколи не відмовлявся сплачувати розумні податки: розумні у їх використанні та розумніні по величині податкового навантаження”. На основі цього твердження ми можемо припустити, що сплата податків здійснюється через керування людиною власними егоїстичними інтересами. Так, якщо співвідношення між сплаченими податками та отриманими послугами доволі високе, то платники податків погоджуються їх сплачувати навіть за дуже високими ставками. Сучасні українські науковці у підручнику “Податкова система” відзначають, що, для прикладу, в Швеції рівень оподаткування сягає 57% ВВП, але водночас коефіцієнт співвідношення (Кс) близький до 86% [2, с.112]. Тому суттєвого впливу на темпи економічного розвитку та соціальний добробут громадян, високий рівень оподаткування не чинить, адже податки сплачуються з максимальною граничною корисністю - 86% і з мінімальною суспільною жертвою - 14%. В Україні коефіцієнт Кс не перевищує 26%. Це говорить про те, що ефективність використання податкових надходжень в Україні у 3,3 раза нижча, ніж у Швеції [2, с.112]. Відтак, логічним буде висновок, що рівень спротиву щодо повноти та своєчасності сплати податків в Україні, незважаючи на рівень податкового навантаження, буде набагато вищим, як мінімум у 3 рази.

© Угрин Володимир Володимирович, аспірант кафедри податків та фіскальної політики, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, тел. (067)2830542, e-mail: vova.ugrin@mail.ru

Представники світової економічної думки, що обґрунтували теорію обміну в оподаткуванні (С. Д. Вобан, Ш. Монтеск'є, Т. Гоббс, О. Мірабо та ін.) відзначали, що особистий інтерес є наймогутнішою та руйнівною силою людини [3]. Якщо суспільні інтереси протистоять інтересам індивіда, то він віддає перевагу власним інтересам.

Окремі аспекти, що пояснюють поведінку платників податків зустрічаються в роботах представників раннього маржиналізму. Вони пов'язують поведінку людей та виникнення економічних явищ із використанням граничних величин. Г. Госсен в роботі "Еволюція законів людської взаємодії" сформулював закони, що широко застосовуються і сьогодні:

- перший закон - корисність певного блага зменшується в міру задоволення таким благом;

- другий закон – раціональне споживання встановлюється за рівності граничної корисності сукупності споживаних благ.

Сплативши податок, платники не завжди отримуватимуть можливість задовольнити усі свої потреби. Тим більше враховуючи той факт, що потреби є безмежними, а природні ресурси обмеженими. Відповідно до поглядів маржиналістів несплата податків буде розцінюватись як можливість збільшити рівень задоволеності певними благами самостійно.

Синтезувати підходи класичної школи та маржиналістів при побудові економічної людини спробували основоположник неокласичного напрямку економічної теорії А. Маршал та представники кембриджської школи Г. Сиджвик і А. Пігу. Вони поєднували антропологічне обґрунтування економічної діяльності з моделлю раціонального максимізатора. Таким чином, платника податків можна розглядати як суб'єкта, який, з одного боку, діє обдумано, заздалегідь враховуючи вигоди та можливі затрати задля їх отримання, а з другого – поводить в економічній сфері так само, як і у звичайному житті, тобто не аналізуючи результати своєї діяльності наперед, діючи винятково під впливом звичок та традицій. Неокласичний напрям обмежував та не надавав такого значення економічному егоїзму людини. Вона, за словами А. Маршала, наражає себе на такі прикросі в безкорисливому прагненні забезпечити майбутнє своєї родини і має інші альтруїстичні мотиви діяльності, які настільки широко, повсюдно і в усі часи були поширені серед усіх класів, що їх наявність можна вважати загальним правилом [4, с. 46]. Таким чином, з'являються моральні мотиви, що можуть чинити негативний вплив на фіскальну поведінку платника.

Вітчизняними науковцями також здійснено ряд досліджень щодо пошуку причин виникнення таких дисбалансів, а також шляхів їх подолання. Погоджуємось із вітчизняною вченою О. Олейніковою, яка відмічає, що цілі платників та держави збігаються лише частково: головною метою платників є отримання максимально можливого прибутку від своєї діяльності, а держава зацікавлена в отриманні максимальних фінансових ресурсів для виконання своїх функцій [5, с. 38].

Проблема взаємозв'язку дисбалансу інтересів та виникнення податкового боргу порушується в дисертаційному дослідженні професора О. Тимченко.

Вона зауважує, що стосовно податкового боргу важливим є взаємозв'язок фіскального інтересу держави і цілепокладень суспільства щодо обсягу фінансових ресурсів, які має акумулювати держава, і напрямів їх використання [6, с. 23]. Науковець ставить завдання виокремити типи держави з огляду на її фіскальні інтереси та побудувати моделі взаємовідносин між платником та державою, враховуючи різні варіанти податкової поведінки обох сторін. На основі цього виявити комбінації, за яких фіскальні інтереси суб'єктів податкових відносин є антагонічними, а за яких – найгармонічніше поєднуються [6, с. 25]. Схожі проблеми аналізує І. Таранов. Так, у роботах науковця значна увага звертається на конфлікт інтересів та девіантну поведінку платників податків. Саме така поведінка є причиною виникнення мультифакторного феномену неповної сплати податків [7, с. 77].

На рис. 1 побудовано причинно-наслідковий зв'язок існування дисбалансу інтересів держави та платників податків із процесами і явищами, що внаслідок цього виникають.

Наведений рисунок показує проблему, суть якої полягає в тому, що об'єкт фінансових відносин один – ВВП, а суб'єктів розподілу багато. Відтак ці відносини мають яскраво виражений суперечливий характер: кожен суб'єкт прагне отримати якомога більше, але це можна зробити за рахунок інших суб'єктів, які мають такі ж самі інтереси [8, с. 304]. Загострення проблем може призвести до поглиблення дисбалансів між суб'єктами цього розподілу, якими виступають держава, що представлена контролюючими органами у сфері оподаткування, та платники податків. Проявом таких дисбалансів можуть виступати такі явища:

- ✓ ухилення від оподаткування (tax evasion);
- ✓ уникнення від оподаткування (tax avoidance)
- ✓ виникнення податкового боргу у платників податків.

Не вдаючись в полеміку щодо сутності наведених понять, відзначимо, що існування ухилення, уникнення від оподаткування та податкового боргу неодмінне веде до зниження доходів бюджетів усіх рівнів. Однак у нашому дослідженні основну увагу буде зосереджено на явищі податкового боргу та дисбалансах, що проявляються в його структурі.

Звернімося до словниково-довідкової літератури для уточнення терміну «дисбаланс». Етимологічне походження поняття «дисбалансу» логічно розкривається в такому генетичному зв'язку – баланс (рівновага) і "дис" (префікс, що надає поняттю, до якого додається, протилежного або заперечного сенсу), тому дисбаланс – порушення/втрата рівноваги. В свою чергу автори економічного словника Т. Осовська, О. Юшкевич та Й. Завадський зазначають, що баланс (англ. balance) – це система взаємопов'язаних показників, які характеризують наявність матеріальних, трудових, грошових ресурсів та їх використання [9]. Електронний економічний словник пропонує під балансом (від франц. balance - вага) розуміти кількісне співвідношення, що складається з двох частин, які повинні бути рівні одна одній, тому що становлять надходження і витрачання однієї і тієї ж кількості грошей, товару [10]. В фінансово-економічному словнику за редакцією

А. Загороднього та Г. Вознюка баланс (франц. balance - вага, терези, від лат. bilanx — дві вагові шальки) – це спосіб групування цифрових показників, що характеризують певне явище (зокрема наявність і використання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів), через зіставлення або протиставлення окремих

його сторін. Баланс, як правило, розробляють у формі таблиці, ліва та права частини якої рівні за числовим значенням. Звідси й походить назва “баланс”, тобто рівновага [11].

Рис. 1. Прояв дисбалансу інтересів суб'єктів податкових відносин (складено автором)

З огляду на зазначене, рівновага і дисбаланс – діалектично взаємопов'язані протилежності, між якими існує причинно-наслідковий детермінізм – з одного боку, дисбаланс спричинений порушенням рівноваги, а з іншого – формується на основі порушення рівноваги, тобто є результатом певних суперечностей, що призводять до її порушення [8, с. 296].

Такими суперечностями в контексті нашого дослідження є порушення структури податкового боргу (в розрізі податків та зборів; нерівномірність розподілу податкового боргу по податках та зборах, по окремих областях), неефективні методи погашення податкового боргу (превалювання одних методів над іншими, значні витрати при здійсненні адміністрування податкового боргу та невідповідність податкових надходжень у результаті їх застосування); надмірне навантаження податкового керуючого, на якого покладені обов'язки з адміністрування боргу. Тому існує потреба провести класифікацію таких дисбалансів. Вона сприятиме не лише вдосконаленню теоретичних уявлень про сутність проблеми, а й дасть можливість окреслити практичні рекомендації щодо її вирішення. Виходячи з логіки нашого дослідження та розуміння податкового боргу, пропонуємо такі класифікаційні ознаки дисбалансів системи податкового боргу:

- дисбаланси правових передумов виникнення податкового боргу;
- структурні дисбаланси податкового боргу;
- дисбаланси адміністрування податкового боргу.

Детальна класифікація проявів дисбалансів податкового боргу відображена на рис. 2.

Значну увагу необхідно звернути на дисбаланси правових передумов виникнення (узгодження) податкового боргу. Вони будуть проявлятися двома способами:

- виникнення податкового боргу у разі несплати грошового зобов'язання, що самостійно узгоджене платником податків;
- виникнення податкового боргу через несплату податкового зобов'язання, яке було нараховане контролюючим органом або узгоджене в судовому порядку.

Дослідження дисбалансів правових передумов виникнення податкового боргу, а також співвідношення між погашеним податковим боргом внаслідок самостійно узгодженого податкового зобов'язання та погашенням боргу, який нарахований контролюючим органом або узгоджений у судовому порядку, дозволить вказати на основні проблеми які виникають у процесі погашення боргу. Окрім того, аналіз таких дисбалансів відображає, у

якому випадку платники податків докладають більших зусиль задля сплати простроченого зобов'язання.

Рис. 2. Дисбаланси податкового боргу та їх структуризація (побудовано автором)

Для того, щоб прояснити структурні дисбаланси податкового боргу, уточнимо деякі поняття. Структура (лат. *structūra*, англ. *structure*, нім. *Struktur*) – це взаєморозміщення та певний взаємозв'язок складових частин цілого, внутрішня будова [12]. Структурою системи податкового боргу є співвідношення, які відображають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими його елементами у процесі зростання суми боргу. Структурні трансформації в системі податкового боргу проявляються у формі зміни стану елементів, часток, пропорцій і кількісних характеристик такої системи. Трансформаційні процеси, які зараз характеризують розвиток країни та її регіонів, зумовлюють подальші зміни структури податкового боргу. Відповідно актуалізуються завдання: виявлення тенденцій у зміні структури податкового боргу; визначення проблем, що вимагають реагування інституційного середовища на структурні трансформації податкової заборгованості; обґрунтування шляхів інституційного забезпечення структурних зрушень. Тому важливо оцінити прояв структурних дисбалансів податкового боргу, які будуть проявлятися через порушення рівноваги у такий спосіб:

1. дисбаланси у розмірах податкового боргу до державного та місцевих бюджетів. Вони спричинені нерівномірністю розподілу податкових надходжень між

рівнями бюджетної системи. Окрім того, нерівномірність податкового боргу між бюджетами різних рівнів впливає на виникнення такого явища, як вертикальні та горизонтальні фіскальні дисбаланси. Автори підручника “Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень” під поняттям вертикальні фіскальні дисбаланси розуміють невідповідність між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади, регіонального або місцевого, і обсягами завдань та обов'язків, які на нього покладаються в процесі розподілу компетенції між центральною, регіональною і місцевою владою. **Горизонтальні фіскальні дисбаланси** передбачають, на думку авторів, різні фінансові можливості надання соціальних послуг територіальних утворень одного рівня [13]. З огляду на запропоноване трактування вищезазначеної дефініції можна стверджувати, що нерівномірність розподілу податкового боргу в розрізі окремих бюджетів лише посилює такі фіскальні дисбаланси; 2. дисбаланси податкового боргу в розрізі основних податків. Виникнення таких дисбалансів зумовлено місцем та роллю податку в обсязі бюджетних надходжень, а також специфікою адміністрування; 3. дисбаланси існування боргу в розрізі регіонів. Їхнє існування, на нашу думку, викликано не лише розміром конкретного регіону, а й багатьма іншими факторами; 4.

дисбаланси податкового боргу в розрізі галузей економіки; 5. дисбаланси розміру податкового боргу залежно від статусу, в якому перебуває борг.

Для розуміння явищ дисбалансів адміністрування податкового боргу уточнимо суть поняття «адміністрування». У словниково-довідковій літературі вітчизняні науковці трактують адміністрування як управління, керування, завідування [14, с. 14]; організаційно-розпорядча діяльність менеджерів і органів управління (аналог керівництва у дещо вужчому змісті) [15, с. 8]. В «Економічній енциклопедії» під редакцією С. Мочерного адміністрування визначено як управлінська діяльність керівників і органів управління, яка здійснюється здебільшого через накази, розпорядження [16, с. 25]. Під адмініструванням податків розуміють сукупність взаємопов'язаних управлінських процедур, операцій та функцій прикладного характеру, які здійснюються органами виконавчої влади в безперервному циклічному процесі реалізації податкової політики держави з метою забезпечення мобілізації податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування [17, с.16]. Щодо адміністрування податкового боргу, то трактування цього поняття буде, на нашу думку, включати в себе використання на законних підставах уповноваженими органами стягнення усіх можливих методів та механізмів скорочення абсолютної та відносної суми заборгованості платників податків перед бюджетами всіх рівнів. З огляду на запропоноване визначення до

дисбалансів адміністрування податкового боргу будемо відносити:

- дисбаланси стосовно способів погашення податкового боргу: а) добровільне погашення; б) примусове стягнення;

- дисбаланси стосовно методів погашення податкового боргу: а) вилучення готівки з каси; б) стягнення безготівкових коштів з рахунків боржника; в) продаж майна, що перебуває в податковій заставі; г) стягнення простроченої дебіторської заборгованості платника податків, у якого наявний податковий борг; д) виділення коштів з міського бюджету на погашення податкового боргу комунального підприємства; е) взаємозалік переоплат по податках та зборах платника податків у рахунок погашення його податкового боргу; є) відстрочення/розстрочення суми податкового боргу; ж) списання безнадійного податкового боргу.

ВИСНОВКИ

Існування дисбалансу інтересів між платниками податків і державою постійно призводить до виникнення таких явищ, як ухилення від оподаткування, уникнення оподаткування та податковий борг. Проведене дослідження показало, що податковому боргу притаманні внутрішні дисбаланси, що позбавляють можливості своєчасного реагування на виникнення та скорочення суми такого боргу. Класифікація таких дисбалансів проведена нами за такими ознаками: структурні дисбаланси, дисбаланси правових передумов виникнення податкового боргу та дисбаланси адміністрування податкового боргу.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт; пер. з англ. О. Васильєва [та ін.] ; наук. ред. Є. Литвин. - К. : Port-Royal, 2001. - 594 с.
2. Іванов, Ю. Б. Податкова система : підручник / Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий, О. М. Десятнюк. – К. : Атіка, 2006. – 918 с.
3. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/FILOSOF/GOBBS/leviafan.txt>
4. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3-х т. / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993.
5. Олейнікова Л.Г. Інноваційний розвиток як мотив детінізації економіки / Л.Г. Олейнікова // Фінанси України. – 2011. – №3. – С.35-41
6. Тимченко О.М. Податковий борг в Україні: мінімізація ризиків та ефективність менеджменту : дис ... д-ра екон. наук: 08.00.08 / О. М. Тимченко. – К.: ББК, 2010. – 431 с.
7. Таранов І. М. Фіскальний потенціал України та ефективність справляння податків: дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / Тернопільська академія народного господарства. - Т., 2004. – 300 с.
8. Кравчук Н.Я. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору / Н.Я. Кравчук. –К.: Знання, 2012. – 782с.
9. Економічний словник / Т. Осовська, О. Юшкевич, Й. Завадський; за редакцією Й. Завадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ftp://lib.sumdu.edu.ua/ebooks/ebooks/KnigiCD/78_cd.pdf
10. Економічний енциклопедичний словник – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.subject.com.ua/economic/slovník/400.html>
11. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2005. – 714 с.
12. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. - Київ, Ірпінь. - Перун, 2005.
13. Круш П. В. Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень: підручник / П.В. Круш, О.О. Кожемяченко– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15200616/ekonomika/vertikalni_gorizontalni_fiskalni_disbalansi
14. Большой экономический словарь / [под ред. А. Н. Азриляна]. – 4-е изд., доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 1248 с.
15. Менеджерський словник: навчально-довідкове видання / [укладач Г. О. Колесніков]. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 288 с.
16. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т1. / редкол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
17. Крисоватий А.І. Адміністрування податків в Україні: організація та напрями трансформації / А.І. Крисоватий, Т.Л. Томнюк. – Тернопіль : ВЦП, «Економічна думка ТНЕУ», 2012. – 212 с.

Одержано 15.05.2014 р.